

TÜRK VE ARNAVUT DESTANLARINDA BAŞ KAHRAMANLAR (ALPERENLER)

Protagonists of Turkish and Albanian Epopee (Combatants)

Nuran MALTA-MUHAXHERI*

Özet: Destanlar, manzum veya mensur, sözlü veya yazılı savaş ve kahramanlık hikâyeleridir. Milletler varlıklarını savaş ile korudukları için, kendilerini kurtaran veya saadete ulaştıran insanların hatıralarını yüceltirler. Fakat hayal gücü tarihi hâdiseleri o kadar değiştirir ki, bilhassa aradan fazla zaman da geçmişse, bunlar tanınmaz hale gelir.

Şu halde destanların önemi tarihî hâdiseleri aksettirmekten ziyade, eski çağlardaki insanların inançlarını, hayata bakış tarzlarını ve kıymet hükümlerini ihtiva etmesidir.¹

Bizim bu çalışmada yapmaya çalıştığımız şey; eski çağlardaki Arnavut inançlarını, hayata bakış tarzlarını ve kıymet hükümlerini ihtiva eden Arnavut destanlarını bütün yönleriyle inceleyip, karşılaştırmalı folkloristik araştırmalarında iki yüzyıla yakın bir zamandır uygulanan motif tespiti ve karşılaştırılması yöntemi ile Türk destan geleneğinde yer alan motiflerle karşılaştırarak müşterek unsurlar bulmaktır.

Türk ve Arnavut destanlarında birbirine benzer birçok tip ve motif vardır. Baş kahraman tipleri, Türk ve Arnavut destan geleneklerinin baştan sona bütünleyen en önemli süreklilik unsurlarından birisi hatta birincisini teşkil ederler. Bu yüzden baş kahramanlarımızı fiziksel ve kişisel yönleriyle ele aldık, destani özelliklerini vermeye çalıştık.

Anahtar Kelimeler: Türk destanları, Arnavut destanları, baş kahramanlar, müşterek unsurlar.

Abstract: Epopees are oral or written stories of war and heroism told as verse or prose. People maintain and protect their existence with war, which is why they sublimate and embalm memories of those who saved them or conveyed their happiness. But, the power of imagination changes the historical events so much that, they can be barely recognized, especially if too much time has passed from then.

So, the importance of epopee is that it involves the beliefs of ancient people, their outlook on life and terms of value, rather than reflecting the historical events.¹

* Dr., Prizren Üniversitesi, Rektör Yardımcısı, Kosova.

¹ (Kaplan, 1979: 13, 14).

What we are trying to do in this study is; to research the Albanian epepee which contains the Albanian beliefs, their outlook on life and terms of value from in all its aspects; to find common elements between Turkish and Albanian epepee, by comparing the method of determination and comparison of motifs which have been implemented for two centuries, with those in Turkish epepee.

Turkish and Albanian epepees have many similar types and motifs. The types of protagonists constitute the most important, in fact, the first element of continuity which entirely completes the traditions of Turkish and Albanian epepees. That is why we analyzed the protagonists in physical and personal aspects and tried to present their epic characteristics.

Key Words: *Turkish epepee, Albanian epepee, protagonists, similar elements*

GİRİŞ:

Yüzyıllar boyunca beraber yaşayan Türk ve Arnavutlar hakkında bugüne kadar yapılmamış bir çalışma konusu olan “Arnavut ve Türk Destanlar Kahramanları Arasında Müşterek Unsurlar” adını taşıyan bu çalışmanın başta gelen amaçlarından biri, Türk ve Arnavut halklarının epik destan geleneklerinin müşterek yönlerini ortaya koymak ve tarihin fevkalade eski bu iki halkının kahramanlık destanlarındaki ortak noktalardan hareketle ortaya çıkacak olan sonuçlar ile evrensel olarak epik destan araştırmalarına katkılar sunmaktır.

Arnavut edebiyatının ilk örnekleri olan Epik Destanlar, proto Arnavutların Sırlara, Karadağlılara ve Yunanlara karşı topraklarını korumak için yaptıkları savaşların izlerini taşırlar. Bu destanlar Arnavut halkının inançlarını, hayata bakış tarzlarını ve kıymet hükümlerini ihtiva eden ve sonraki kuşaklara aktaran en önemli edebi biçimleridir.

Arnavut epik destan şiiri son halini, eski motif ve konularını koruyarak Osmanlı döneminde almıştır. XV yüzyıldan sonra hem Osmanlının bu topraklarda bulunması hem de İslam medeniyetinin Arnavutlar arasına yayılışı, terennüm edilen mevzuları daha ilk anlardan başlayarak İslamileştirmiştir. İslamdan sonra, İslam kültürü ve İslam ideolojisiyle birleştirilerek destana geniş ölçüde İslami bir ruh işlemişlerdir.

Arnavut Epik Destanlarını incelerken ele aldığımız destan şiirleri, çok az ayrıcalık yapılarak, Eski Arnavut Destanı olan “Muy ve Halil” destan şiirleridir.

Bu destanları çok zengin olan Türk destan geleneğiyle karşılaştırmamız gerekiyordu. Bu yüzden Türk destan şiirlerini incelerken temel örnek olarak verdiğimiz şiirler, sayın hocamız prof. dr. Özkul Çobanoğlu'nun dediği gibi; Türk destan geleneğinin en üstteki parçası, kutup yıldızı olan “Oğuz Kağan” destan parçalarıdır. Ayrıca bu kutup yıldızını yeryüzüne ve bugüne bağlayan altın kazık olması nedeniyle “Manas” destanını ve Türk kültür ekolojisinin anlam ve hayat tarzını oluşturan destanlardan sadece birisi olan “Köroğlu” destan şiirlerini ele aldık.

Kahramanlar ve onların Destanî Özellikleri

Türk destan geleneğinde görülen örnek tip “alperen tipi”dir. Alperen tipi, Türk destan geleneğini baştan sona bütünleyen en önemli süreklilik unsurlarından birisi hatta birincisidir.¹

Baş kahraman tiplerini cesur, yiğit, düşmana karşı gelen ve toplumu için kendini feda eden alperen tipler teşkil ederler.

Arnavut destan geleneğinde de Türk destan geleneğinde olduğu gibi baş kahraman tiplerini cesur, yiğit, düşmana karşı gelen ve toplumu için kendini feda eden alperen tipler teşkil ederler.

Her iki destan geleneğinde kahraman tipleri ulaşamayanı ulaşan, yapılamayanı yapan kahraman tipler olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Yani onlar sıradan bir insan değil, kahramandırlar. Türk ve Arnavut destanlarında kahramanların kahramanlıkları, cesaretleri, kararlılıkları, hep ön plandadır. Onlar tasvir edilirken çeşitli varlıklara benzetilerek anlatılırlar. Sözgelimi, destan anlatıcıları Köroğlu'ndan söz ederken “Kırat'ın üzerinde kal'a burcu kimi duran Köroğlu'nun hamam kubbesine benzeyen kafası, dana hörgücü kimi omuzlarına taşan boynu, ekme tahtası kimi açılan döşü, geyik boynuzu kimi dikilen bıyıkları ile bir hüyük kimi yükselen bu yiğidin...” biçiminde bir tasvir yaparlar.

Arnavut destanlarında da kahramanlar tasvir edilirken çeşitli varlıklara benzetilerek anlatılırlar.

Türk destanlarında kahramanın olağanüstülükleri anlatılırken bir devden bahsediliyormuş gibi anlatılır. Mesela; Köroğlu'nun olağanüstülükleri anlatılırken sanki bir dev anlatılıyormuş gibi söz edilir: “Barmakları hiyar, kolları çınar dalı kimi,

¹. Türk destanlarında tipler için bkz. (Çobanoğlu, 2003: 98-111)

çam oyumunun arasında büyümüş, zebella...”. Bu, genellikle Köroğlu’nu tanımayan, bilmeyen kişilerin Köroğlu’nu gördükleri andaki düşünceleridir. Köroğlu’nun yanındaki yiğitleri de tanıtılırken çeşitli lakaplarla anılırlar. Dahası bu lakaplar, onların adı olur, bu adlarla anılırlar: Eceli Yakın, Canı Cebinde, Eşek Götürmez, Darı Deymez, Zor Bezirgan, Kabire Sığmaz, vb.

Köroğlu, düşmanı ile karşılaştığında veya adamlarıyla toplantı öncesinde şöyle tasvir edilir: “ Kaş çatık, bıyıklar bükük, gollar çemrek, gılıç gınından dört barmak dışarı çıkmış, pür heybet, söz söyleyenin sanki kellesini kesecekmış gibi bir tavrı...”

Arnavut kahramanlarının da olağanüstü güçleri vardır ve onlar şöyle tasvir edilirler:

Kur a kappa per shkalle perpjete me hipe,
Shkallet e mbretit Mujon n’mu’e kan bajte,
Kur jane jane vote ne dere kesh e me hi,
Dera e mbretit Mujin s’e ka xane;

Merdivene binince yukarı çıkmak için
Kralın merdivenleridir Muyo’yu sırtında taşıyamayan,
Kapıya yaklaşınca girmek için
Kralın kapısından Muyo’dur sığdırılmayan

Kahramanların yiğitliğinden, mertliğinden, savaşıllığından, pehlivanlığından, vb. bir çok özelliğinden daha önemli olan onların adıdır. Kahramanın adını duyan her kim olursa olsun hemen af diler, varını yoğunu feda ederek onların emrine girer. Onun emirlerine kesin bir itaat söz konusudur. Beyleri, yaz-kış, gece-gündüz demeden, düşmanı yok edinceye kadar, sonunda ölüm bile olsa, baş kahramanlarımızın emirlerine uyarlar.

Onların görünümü, sertliği, nârası düşmanlarını titretir, korkutur ve kaçırır: mesela; “Köroğlu, ayağını üzenkiye takıp bir nara attı ki, dağlar taşlar çınlayarak uğuldamaya başladı. Raviler öyle rivayet ederler ki, bu narayı Bolu yakınlarında bulunan Köroğlu’nun askerleri duyunca...”

Yine, Köroğlu’nun gücünden söz edilirken, O’nun insanüstü bir güçle zincirleri kırdığı, bir yumrukta karşısındakinin kafasını boynuyla birlikte vücuduna gömdüğü belirtilir.

Arnavut destanlarında da Muy'un görünümü, sertliği, nârası düşmanlarını korkutur ve kaçıtır. Mesela:

Sa here fryme ata qi po marrin,
Dushkun e malit prej vedit po e ngrhein,
Sa here fryme ata qi po qesin,
Dushkun e malit per toke po lshojne
Edhe barin rudines po e thajne

Her nefes alışlarıyla
Dağ meşelerini yerden sökerler,
Her nefes verişleriyle
Dağ meşelerini yerine salıverirler,
Çimenliklerin yeşil otlarını kuruturlar.
Bunu duyan dusman krali ve askerler:

Veya;

Zo! Kjo duhem kah po vjen,
Qi gjeth e bar cangel po I con?
A thue don jeta me ndrue?
A thue jane bumurime prej detit?
A thue jane topa nper krahine?

Duy! şu koku nereden geliyor,
Yaprak ve çimenleri neden sırtında taşıyor?
Hakka yürümek istiyor, mu dersin?
Deniz şıptısı mı bu gelen sesler?
Yoksa illere atılan top sesleri mi?

Kahramanları çoklukla mert, saf, babacan bir kahraman olarak görürüz. Ancak onlar, kimi zaman güçlerinden ziyade zekalarıyla da ön plana çıkarlar. Yani, güçle halledemediği işleri hileyle halletme yoluna giderler. Bu yönleriyle kahramanlar düzenici biri olarak karşımıza çıkar.

Bu özellik her iki destan kahramanlarında görülmektedir. Mesela; Koroğlu bir çok kere, giremeyeceği yerlere kılık değiştirip, elinde sazı, bir aşık olarak, bir derviş

olarak veya kendisini sürü sahibi bir Kürt olarak tanıtarak girer.

Muy'da bazan güçten ziyade zekasıyla da ön plana çıkar. Yani, güçle halledemediği işleri hileyle halletme yoluna gider. Çok defa giremeyeceği yerlere kılık değiştirip girer, bazan dilenci, bazan tüccar kılığına bürünüp düşmanlarını aldatır ve planladığı şeyi yapar:

Keq asht vesh djali, keq asht mbathe,
E'I shkope n'dore djali e ka marre;
Mire m'ven strajcen nen krah,
Krejt si lypc, asht mbathe.

Genç çok kötü giyinmişti, kötü
Elindeki sopasıyla
Elindeki bohçasıyla
Tam bir dilenci gibi giyinmiş.

Türk ve Arnavut destan şiirinde kahramanların bir diğer özellikleri de oburluklarıdır. Mesela; Köroğlu doymak bilmez. Fincanla verilen içkiyi azımsar. O'nun içki içmede kullandığı bir okkalık, kimi yerde de dörtyüz dirhemlik bir tası vardır; rakıyı o tasla içer.

Arnavut destan kahramanı Muy'da oburdur. O'da doymak bilmez, çeşmeden bir saat boyunca su içer; doymak bilmez:

Jane nise trimat rrugen e kan marre,
Paj te gurra, tha t'dy kan vojte
T'dy prej gjogash n'toke kan zdrype.
T'dy me'I here jane ule me pi,
Nji sahat prej krojnash nuk jane cue.

Kahramanlar yola çıktı, yola koyuldular,
İkisi de kaynağa doğru gidiyoruz demişler.
Gökçe kıratlarından inip toprağa,
İki yiğit eğildiler su içmeye,
Saatlerce ayrılmadan çeşme başından.

Her iki destanda kahramanların ölümü özel olarak işlenmiştir. Destan

anlatıcıları olağanüstü güçleri olan kahramanların, insan olduklarını utunmaz ve bir gün mutlaka onların ölmeleri gerektiğini bilir.

Türk destanında genellikle kahraman ya ölümsüzlük iksirini içip ortalıktan kaybolur ya da savaş alanında yaralanır ve ölür.

Bazan destan anlatıcıları çok sevildiklerini bildiği kahramanları, öldükten sonra tekrar tekrar diriltir. İşte bu ölüm sembolüğü Arnavut destanlarında da işlenmiştir.

Türk ve Arnavut destanlarında kahraman ve düşman karakterlerin fiziki özellikleri, ahlaki değerleri kadar tanıtılmaz.

Kahramanların Fiziki ve Kişisel Özellikleri

Hem Türk hem de Arnavut destan geleneklerinde baş kahramanların fiziki görünüşleri mükemmel'dir. Onlar yenilmezdirler. Yeryüzünde ne insanlar arasında ne de hayvanlar arasında onları mağlup edecek kimse yoktur. Onlar devleri, boğaları veya aslanları öldürür, orduları yok ederler. Bazen yenilir gibi görünseler de, perilerin, pirlerin yani fantastik güçlerin yardımıyla sonunda yine kazanan onlardır. Ne zaman halkı zor durumda bulursa işte o zaman ortaya çıkar ve halkını zor durumdan kurtarır, düşmanlarını alt eder.

Diğer insanlardan daha güçlü ve kuvvetli olarak anlatılan destani kahramanlarımızın destanlarda fiziki görünüşü de diğer insanlardan farklı olarak anlatılır. Mesela; Oğuz Kağan'ın görünüşü kesinlikle diğer insanlardan farklıdır. Çünkü onun: "Ayakları öküz ayağı gibi; beli kurt beli gibi, omuzları samur omuzu gibi, göğsü ayı göğsü gibi idi. Vücudu baştan aşağı tüylü idi. At sürüleri güder, ata biner ve av avlardı". (Arat 1987 : 614).

Türk ve Arnavut Destanları'nda kahramanlar, normalden daha büyük bir vucuda sahiptirler. Köroğlu destanında kahraman; "Kırat'ın üzerinde kal'a burcu kimi duran Köroğlu'nun hamam kubbesine benzeyen kafası, dana hörgücü kimi omuzlarına taşan boynu, ekme tahtası kimi açılan döşü, geyik boynuzu kimi dikilen bıyıkları ile bir hüyük kimi yükselen bu yiğidin..." biçiminde tasvir edilir. Köroğlu'nun olağanüstülükleri anlatılırken sanki bir dev anlatılıyormuş gibi söz edilir: "Barmakları hıyar, kolları çınar dalı kimi, çam oyumunun arasında büyümüş, zebella.

Aynı tasvir Arnavut destan geleneğinde de görülmektedir:

Sa here fryme ata qi po marrin,
Dushkun e malit prej vedit po e ngrehin,
Sa here fryme ata qi po qesin,
Dushkun e malit per toke po lshojne
Edhe barin rudines po e thajne.

Onlar ki,
Her nefes alışlarıyla
Dağ meşelerini yerden sökerler,
Her nefes verişleriyle
Dağ meşelerini yerine salıverirler,
Çimenliklerin yeşil otlarını kuruturlar.

Türk destan geleneğinde kahramanlar anasının karnında iken veya doğumundan itibaren kahramanlık gösterir. Mesela: Oğuz Kağan Destanı'nda kahramanımız “yüzü gök; ağız ateş gibi kızıl; gözleri ela; saçları ve kaşları kara idi. Perilerden daha güzeldi. Bu çocuk anasının göğsünden ilk sütü emdi ve bir daha emmedi. Çiğ et, çorba ve şarap istedi. Dile gelmeye başladı; kırk gün sonra büyüdü, yürüdü ve oynadı”. (Arat 1987:614).

Muy ve Halil Destanı'nda baş kahraman Muy doğumundan itibaren kahramanlık göstermez. O sıradan bir çobandır, gücünü ve kuvvetini genç delikanlıyken perilerden alır.

“Muy günlerden bir gün ovalarda hayvanlarını otlarken iki bebeğin ağladığı duyar. Onlarla ilgilenir, susturmaya çalışır. Bunu gören periler, Muy'un bebeklere gösterdiği ilgiden çok memnun kalırlar. Muy'un yanına gelip:

-Zana jemi, Mujo, tuj shetite,
Tuj u sjelle na njerzvet me u ndihmue,
Ti c'fare ndere, Mujo po na lype?
Qi dy djepat na I ke vu ne gjume?
A don force, Mujo, me qindrue?
A don lufte, Mujo, me luftue?
A don gja, Mujo, a don mall?

A don dije, Mujo, a don gjuhe?
Lyp shka t' dvesh Mujos te I kan thane.

Hey Muya! biz gezen periyiz,
Insanlara gelip onlara yardım ederiz
Nasıl bir iyilik, istersin bizden?
Ki iki beşğimizi uykuya salladın?
Güç ister misin, dayanmak için?
Savaş mı istersin, savaşmak için?
Hayvan mı istersin, yoksa istediğin mal mı senin?
Bilgi mi, ya Muya! Yoksa dil mi istersin?
Buyurmuştu periler, dilediğini iste bizden.

O zaman Muy perilere şu cevabı verir:

Shpesh po m'ngucin cobanija,
Shume inad cobajt si me kan,
Paj me jau kalue un due.

Birçok kez muziplik yapmış çobanlar bana,
Bana karşı sadece kin ve inat beslemişler,
Onları güçte geçeyim, taş çıkartayım tek istediğim budur sizden.

İşte o günden itibaren Muy olağanüstü bir güce sahip olur, dev canavarlarla boğuşur, düşman ordularını alt etmeye başlar. Onun gücüne hiç kimse yetişemez:

Destanda doğumundan itibaren kahramanlık gösteren kişi Muy'un oğlu Ömer'dir:

Kish lane Muji nji nuse me barre,
Kish dashte Zoti djale I a kische' fale,
I a kan ngjite emen te mire,
I a kan ngjite Omeri prej Mujit
Shtate vjet djali kur po imbushe
Shtate kut shtati m;I u ka rrite
Shtatdhetë oke m'kandar m'I ka hjeke,

Muya bir gelini hamile bırakmış,
Tanrı istemiş, ona bir oğul bağışlamış,
Ona güzel de ad takmışlar,
Muya oğlu Ömer adını vermişler,
Oğlan yedi yaşını doldurunca,
Bedeni yedi kat büyümüş,
Mizanda yedi okka çekmiş.

Yedi yaşında olmasına rağmen Ömer babasının atına bindiği zaman, babası ve amcası gibi dağları, tepeleri titretiyormuş:

Prej Jutbinet rrugen per me marre
Dallka e madhe kenka cue,
Aget n'Jutbine tek e kan ndie.
-Zot, cka jane kto bumbullime?
A n'mos jane bumbullime n'per qielle?
-Paska thane Arnaut Osmani-
Kto si me kane Muja ja Halili.

Yutbina'dan yola çıkar çıkmaz,
Kocaman dalgalar yükselmiş,
Yutbina ağaları duymuş uğulutuyu:
Tanrım, bu gürültü de neymiş?
Gök gümbürtüsü olmasın sakın?
Yoksa Cesur yiğitler Muya ve Halil,

Kahramanlar müthiş güçleriyle canavar ve devlerle savaşır ve onları yenilgiye uğratırlar. Bu husus hem Türk hem de Arnavut destanlarının baş kahramanlarının temel özelliklerindedir. Oğuz Kağan Destanı'nda kahramanımız olağanüstü bir güce sahip olan dev canavarı şöyle öldürmüştür:

“Bu çağda, bu yerde bir ulu orman vardı. Çok dereler, çok ırmaklar var idi. Buraya gelen avlar çok çok, burda uçan kuşlar çok çoktu. Bu ormanın içinde büyük bir canavar vardı. At sürülerini ve halkı yerdı. Büyük, yaman bir canavardı. Ağır bir baskı ile halkı ezmişti. Oğuz Kağan bir yiğit, cesur kişi idi. Bu canavarı avlamak istedi. Günlerden bir gün ava çıktı. Cıda ile ok-yay ile, kılıç ve kalkanla atlandı. Bir geyik yakaladı. Bu geyiği , dalın çubuğu ile bir ağaca bağladı. Gitti. Ondan sonra sabah oldu. Tan ağaran çağda geldi, gördü ki canavar geyiği almıştır. Gene bir ayı

tutu. Altınlı bel bağı ile ağaca bağladı. Gitti. Bundan sonra sabah oldu. Tan ağaran çağda geldi, gördür ki canavar ayıyı da almıştır. Bu sefer ağacın dibinde kendisi durdu. Canavar gelip başı ile Oğuz'un kalkanına vurdu. Oğuz, cıda ile canavarın başına vurdu. Onu öldürdü. Kılıç ile başını kesti, aldı, gitti. Gene gelip gördü ki, bir sunkar (ala doğan) canavarın içerisinde (bağırsaklarını) yemektedir. Yay ile, ok ile o sunkarı da öldürdü. Başını kesti. Ondan sonra dedi ki:

Canavar geyik yedi, ayı yedi cidam (onu) öldürdü. Demir olduğundandır. Canavarı sunkar yedi. Yayım, okum öldürdü. Bakır olduğundandır, dedi ve gitti.”

Muy ve Halil Destanı'nda da baş kahramanlar denizden çıkan siyah balyozlar (canavar) ile savaşır ve onları alt ederler:

Djelm te mire Muja me Halilin,
Trima zollumqare!
As s'kan lane per pa thye,
As s'kan lane baloz n'mejdan
As s'kan lane qike pa martue'
As s'kan lane djale t'ri m'u rrite

Cesur yiğitler Muya ve Halil,
Hain savaşçılar!
Ne meydanda baloz² bıraktılar
Ne memlekette evlenmemiş kız kaldı,
Ne de henüz büyüyecek genç oğlanlar

Destan kahramanlarımız sadece canavarları yenilgiye uğratmazlar, onlar çok büyük kahramandırlar ve bütün bir orduya karşı gelebilecek güçtedirler.

² Baloz veya balyoz/bajloz– iri, bedevi kara yağız adam.

Robert Elsie, 'Arnavut din, mitoloji ve halk kültürü Sözlüğü', C.Hurst & Co.(Publisher) Ltd., 2001: Arnavut mitolojisinden alınan figürlerden biri. Bu büyük canavar arn. Bajloz veya baloz, genelde denizen derinliklerinden çıkıp, yemek, şarap veya genç gelinleri zorla almakla meşhurdur. Ayrıca bir yiğidi savaşa davet eder. Maximilian Lambertz (1882-1963) 'a göre bajloz kelimesi italyanca bailo kelimesinde türemiş olmakla beraber Venedik Yüksek büyükelçisi anlamına gelir, dolayısıyla İngilizce: *bailiff*. kelimesiyle ilişkilendirilmiştir, ancak kelimenin Arnavutça'da Deniz canavarı anlamını almasının sebebi ne olduğu belirsizdir.

Ilhan Ayverdi, Misalli Büyük Türkçe Sözlük, Kubbealtı Lugatı, İstanbul,2008 :*Venedik Cumhuriyetin Osmanlı Devleti nezdinde bulundurduğu elçilere verilen ünvan (Daha sonra diğer hristiyan devleti elçilerine ve başkonsoloslarına da balyos denilmiştir.)*

Manas Destanı'nda baş kahramanımız "Çocukluğunda askerlik oyunları oynar ve Kalmukların kendilerine saldıran seksen çocuğunu döver yine Manas 12 yaşında henüz bir çocuk iken Aymanboz adlı atına biner ve 700 kişilik bir kuvveti Koçko adlı Çinli komutan kumandasında düşmana saldırır. Meşhur Çinli komutan Koçko'yu alt eder."

Yine Manas "Esen han'ın ordusunun Kırgızlar üzerine gelmekte olduğu haberi gelince, arkadaşlarıyla ordo oynayan Manas atı Aymanboz hazırlar, gelen ordunun komutanı Yolay'la teke tek dövüşür, onu atından düşürüp kaçıırır, takip ederse da iyi bir yadacı olan Yolay yağmur yağdırıp fırtına çıkararak canını kurtarır. Geri dönerken Kalmukların Kaf dağında tepegözlerle savaşır birkaçını esir alan ünlü alpleri Kaban'ın en iyisinden altmış Kırgız atını alarak gitmekte olduğunu görür. Kaban kendisine saldırır, o Kabanı atından aşağıya düşürür ve kafasını keserek öldürür. Bunu duyan Niskara adlı Kalmuk kumandan Manas'ı yakalamak için daha büyük bir ordu ile Altay'a saldırır. Bunu haber alan Cakıp Altay'daki Kırgızlar arasında seferberlik ilan eder, Akbalta da altı günlük uzak yerlere haber verir. Kazakaların Kambaroğu Aydar Hanoğlu büyük bir ordu ile Altay'a yardımlarına gelir, aynı şekilde Kanglı boyu da, Niskara'nın saldırısına karşı soydaşlarının yanında bulunacağını bildirir ve bütün Türk beyleri Kalmuklara karşı birleşerek Manas'ın yanında yer alırlar. Manas dört yüz yiğidiyle Niskara'yı bozguna uğratırlar. Bundan sonra Manas adı her tarafta bulunan Kırgızlar arasında saygıyla anılan ve destanlar söylenen bir ad olur. (İnan 1972:13-18)."

Muy ve Halil destanında da baş kahraman düşman ordularını perişan eder; "Günlerden bir gün Muy kendi konağında ailesiyle otururken yüzlerce düşman askeri konağının etrafını sarmıştır. Muy onların önüne atılarak askerlerin yarısını öldürmüş (yüzlerce askeri öldürmüş) diğer askerlerde korkularından kaçmışlardır."

Prit ca ban Gjeto Basho Muji:
M'a ka cile deren e kapinxhikut,
Shehitli nder shkje me ra.
Gjusen e shkjeve Muji m'I ka damtue,
Edhe gjysa kan kthye me ike.

Dur, ne yapıyor Ceto Başo Muya?
Sığınağın kapısını açtı bana,
Sırların arasında şehid düşmek varmış.
Sırların yarısını Muya bozguna uğratınca,
Diğer yarısı da başlamış kaçışmaya.

Her iki destanda da baş kahramanlar vatani ve halkı için kendilerini feda edercesine düşman ordularının önüne atar ve halkını bu düşmandan anlinin akıyla kurtarır. “Salur Kazan” destanında “anası, karısı ve oğlu dahil bütün elini obasını tutsak eden Sokli Meliki arayıp bulan Salur Kazan düşmana tek başına saldırır, yardımına yetişen Oğuz beyleriyle birlikte tutsakları kurtarırlar, düşman ordusunu kırıp geri yurtlarına dönerler, tekrar eski yerine, altın tahtlı evini diker ve bundan sonra da, yedi gün süren şölen verir”. (Ergin 1989:94).

Muy ve Halil Destanı’nda da iki kardeş kralın askerlerinin önüne çıkıp onları dağıtırlar:

U kan ra atlarve n’shpine,
Te dy per’I here n’janine po hine.
Ndihamo Zot, luften po e fillojne;
Lufte te rrebe aty qi po bejne,
Nja ka nja ushtrin ai I a faroi,
E n’saraj kraljit I ra,
Edhe kryet a m’I a ka pre.

Atların sırtına binip,
İkisi aynı anda Yanova’ya giriyor,
Medet Ya Rabb, savaşı başlatıyor,
Orada çetin bir savaş yapıyor,
Tek tek askerini bozguna uğrattıyor,
Sonunda kralın sarayına düşünce,
Kellesini oracıkta kesiyor.

Kahramanların gücü ve kuvveti aslında kendi halkının cesurluğu, gücü ve kuvvetidir. Onlar kendi halkının kuvvetini ve adaletini sembolize etmektedirler.

Normalden daha büyük bir vücuda sahip olan destan kahramanları, normalden daha fazla yer ve içerler, oburdurlar. Oturduğu zaman bir veya üç saat yemek yer, şarap ve su içerler. Örneğin, Köroğlu’nun bu özelliği vardır, doymak bilmez. “Ayvaz’ı kaçırmak için Üsküdar’a gidişinde Ayvaz’ın Civan Seyis’i Köroğlu’na yemek taşımaktan bıkar. Kasap başının karısı her seferinde üç-beş kişilik yemek hazırlar; fakat her seferinde de Köroğlu doymaz. Civan Seyis, Köroğlu’nun yemekleri silip süpürüşüne kızarak O’na ilenir: “Hanen harap ola Köroğlu, bu kadar

yimeği nerene sığdırıyorsun ?” Destanın bir başka varyantında (Huluflu), Köroğlu, bir oturuşta yedi batman pirinçten pilavı, yedi koyunun budunu yer; yedi fi i şarap içer. Köroğlu, yemek gibi içkiyi (arakı) de aşırı derecede içer. Kendisine fincanla ikram edilen rakıyı, fincanıyla birlikte yutar, fincanla verilen içkiyi azımsar. Onun i ki içmede kullandığı bir okkalık, kimi yerde de dört yüz dirhemlik bir tası vardır; rakıyı o tasla içer.

Arnavut destan kahramanları Muy ve Halil de oburdur. Onlarda doymak bilmez ve içtikleri zaman da çok şarap ve su içerler:

Jane nise trimat rrugen e kan marre,
Paj te gurra, tha t’dy kan vojte
T’dy prej gjogash n’toke kan zdrype.
T’dy me’I here jane ule me pi,
Nji sahat prej krojnash nuk jane cue.

Kahramanlar yola çıktı, yola koyuldular,
Ancak ikisi de kaynağa doğru gidiyoruz demişler.
Gökçe kıratlarından inip toprağa,
İki yiğit eğildiler su içmeye,
Saatlerce ayrılmadan  eşme başından

Türk destanlarında ve Arnavut destanlarında kahraman ve düşman karakterlerin fiziki özelikleri, ahlaki değerleri kadar tanıtılmaz. Onlar olağanüstü bir güce sahip olmalarına rağmen, sonuçta insandırlar ve bunu destancılar unutmazlar. Yani onlar inanılmayan olayları veya yapılamayan olayları yaparlar ama onlar da diğer insanlar gibi severler, nefret ederler, korkuyu hissederler, yenilgiye uğrarlar, affederler, intikam alırlar... Düşmanını alt etmeye gücü yetmediği zaman, alt etmek için olağanüstü g  lerden yardım alırlar ve düşmanı mağlup ederler. Bir insanda hem kötü hem de iyi tarafları vardır ve bunu destancılar unutmazlar. Kahramanlar, insani bütün özellikleri ile destanda işlenirler.

Kahramanlar, inanılmaz güclerinin yanısıra ve kendi toplumu için yaptıkları fedakarlıklar ile diğer insanlardan ayrılırlar. Onlar cesurdurlar ancak tehlikeyi hissederler. Tehlikeyi bilmelerine rağmen, hiçbir zaman ölümden korkmazlar.  nk  onlar için savaşarak  lmek (Kendi halkı için can vermek) bir şereftir. Aşağlanarak yaşamaktansa seve seve savaş meydanlarında canlarını feda ederler. Bu  zellikleri her iki destanın baş kahramanlarında görmekteyiz.

Destan kahramanları düşmanın eline esir düştüğü zaman veya tehlike ile karşılaşacağı zaman, bu durumun farkındadırlar ve budurumda olağanüstü yani fantastik güçlerden yardım isterler.

Türk destanlarında baş kahramanı zor durumlardan atı kurtarır. Bunun yanı sıra kahraman pirlerden, perilerden ve çeşitli olağanüstü güçlerden yardım ister. Mesela; Alpamış Destanı'nda Alıp Memsen tutsak olduğu zindanda uçan kazlardan yardım ister ve birinin kanadına kendi kanıyla mektup yazar. Kazdan ailesine hapiste olduğunu haber vermesini ister.

Muj ve Halil Destanı'nda da Muy çok zor olduğu zaman perilerden yardım ister:

Lamsh per toke Mujin Shkjau e ka rrxue,
Dy duer Mujit shpejt I a ka zaptue.
Orvet t'malit Muji po u bertet:
“A thue n'gjume kini qillue?
“Po ku e keni besen qi m'a keni dhane?
“Kurr ma ngusht se sot s'jam kane!”

Yeryüzünde bir karmaşa, Muya Sırları³ çökertmiş,
İki elini çabuk bağlamışlar Muya'nın,
Dağlardaki perilere⁴ seslenip bağırılmış:
‘Yoksa uykuda mı ateş ettiniz?’
‘Bana verdiğiniz sözünüz nerede?’
‘Bugün kaldığım kadar darda hiç kalmamışım!’

Destan kahramanları tehlikede buldukları zaman genellikle kendi güçlerine güvenerek savaş meydanlarına hiç çekinmeden giderler. Ancak onlar kimi zaman zekalarıyla da hareket ederler.

Mesela; Köroğlu'nu çoğunlukla mert, saf, babacan bir kahraman olarak görürüz. Ancak o, kimi zaman güçten ziyade zekasıyla da ön plana çıkar. Yani, güçle halledemediği işleri hileyle halletme yoluna gider. Bu yönüyle düzençi biridir. Çoğu

³ Sırlar- *shka*, *shkjau* kelimeleriyle ifade edilmiştir. Bazı tercümelelerde bu kelime olduğu gibi kullanılmıştır. *Shkja* kelimesinin genelde bütün slav halkları için kullanıma ihtimalinden kaynaklanabilir.

⁴ Orvet, zana kelimeleri doğaüstü güçleri olan dağda yaşayan yaratıklara verilen adlardır. Peri olarak tercüme etmeyi tercih ettik.

zaman, giremeyeceği yerlere kılık değiştirip; elinde sazla bir aşık olarak, bir derviş olarak veya kendisini sürü sahibi bir Kürt olarak tanıtırak girer. Ayvaz'ı da kendisine dört boynuzlu bir koç göstereceğini söyleyerek sürünün yanına gitmeye heveslendirir ve Ayvaz'ı kaçıtır. Kimi zaman kendisinin Köroğlu olduğunu bile inkar eder.

“...Bolu Beyi'nin yanına geldiler. Köroğlu, Bolu Beyi'ne :

Aman beyim, beni niçin bağlattın, suçum ne ?

- Ulan sen Köroğlu değil misin ?

- Yok beyim, ben Köroğlu'nun abdalıyım. Keşke Köroğlu olsam, bana ne mutlu” Gürcistan Şahı'nın yedi kızını kaçırmak için Kızlarağası Şih Mentif Dede'ye, Köroğlu, atının hastalandığını söyleyerek, atının hastalığına bir derman bulması için yalvarır. Adamı kandırıp ahıra getirince öldürüp onun kılığına girer ve kızlara derviş kılığında ulaşarak onları kaçıtır.

Muy ve Halil Destanı'nda Muy bazan güçten ziyade zekasıyla da ön plana çıkar. Yani, güçle halledemediği işleri hileyle halletme yoluna gider. Bu yönüyle düzenci biridir. Çok kere, giremeyeceği yerlere kılık değiştirip girer:

Athere foli Gjeto Basho Muja:

-Na po bim nder gumana t'zez,
E po I presim tridhete gumana,
E po I veshim veshen gumanisht,
E po I msojm gjogat tartarisht,
E po i shtim shpatat kryqalisht,
E po i shapkat ne krye,
Para orokut kraljit qi po shkojm
Edhe nusen na po e marrim

Ceto Başo Muya o anda konuştu,
Biz kara gumanlarımızın⁵ altında duruyoruz.
Otuz gumanı daha bekliyoruz,
Giydiklerimiz gumanca,
Atlarımızı eğitiyoruz tatarca,
Kılıçlarımız çapraz,

⁵ *Guman* o zamanlar kullanılan bir çeşit giyisi - camadan. Ayrıca destan içinde eski Türk topluluklarından olup Kıpçak'lar olarak da bilinen Kumanlar için de kullanılmıştır.

Şapkalarımı başımıza takarız,
Kralın verdiği müddetten önce varıyoruz,
Hem de gelini almaya ilerliyoruz.

Bunu duyan ihtiyar, tecrübeli Muy'un ağası; "korkarım bizi tanıyabilirler, çünkü kral çok zeki biridir" demiş. Muy'un kırk ağasından biri olan Arnavut Osman ise şu cevabı vermiş:

Per ket pune hic u ngushtue,
Se un meshe mire dij me cue,
Lik per mjet qirin e kputi,
E kurrkund flaken qirit s'I adridhi.

Bu işte hiç darda kalmam,
Çünkü ağı iyi kullanmasını bilirim ben,
Mumu kabından tutar,
Alevini hiç bir yere salmam.

Türk ve Arnavut destanlarında sık sık kıyafet değiştirme, başka bir kimlikte davranma motifine rastlanmaktadır. Dilenci, çoban, derviş kılıklarına giren kahramanlarımız bazan sevgilisini kurtarmak için de düşman sarayına girer. Kahraman, sevgilisi için kılık değiştirerek düğünün yapıldığı yere gider ve son anda sevdiğini kurtarır. Bu motifi her iki destan geleneğinde görmekteyiz;

Türk destanı Kam Bureoğlu Bamsi Beyrek Destanı'nda; "Beyrek gerdek otağını basan Bayburt Hisarı'nın tekfurunca 39 yoldaşıyla birlikte esir edilir. On altı yıl kendisinden haber alınamaz. Yalancıoğlu Yartacuk, Beyrek'in kendisine hediye ettiği küfteni kanlayarak öldürüldüğüne delil olarak ileri sürerek yalan söyler, Banı Çiçek'e talip olur. Banı Çiçek'e nişanlanır ve sonra düğünleri yapılmaya başlanır. Bamsi Beyrek Bayburt hisarında hapistir ve gelen bezirganlardan olup biteni öğrenir. Tekfurun kızının yardımıyla hisardan kaçır, Oğuz eline gelir, düğüne gitmekte olan bir ozanla kılığını değiştirir ve ozan kılığıyla düğüne katılır. Ok atmadaki başarısıyla Kazan han'dan düğünde istediği yere girip çıkma iznini alır ve kızların yanına gelir. Nişanlısı Banı Çiçek'in parmağındaki yüzükten gönlünün hala kendisinde olduğunu anlar ve yüzüğü geri ister. Bunun üzerine Banı Çiçek yüzüğün nişanını söylersen veririm der, Beyrek de, buluşmalarını ve güreşlerini anlatınca kız Beyreki tanıır, ağlamaya başlar. Yalancıoğlu Yaltacuk bunu öğrenince kaçır, Beyrek onu takip edip

yakalar (Ergin 1989: 178).”

Arnavut epik destanlarında da bu örneği Muy ve Halil Destanı’nda Ali Bayraktari bölümünde görmekteyiz. Bu bölüme göre Ali, Cesade Kralı tarafından rehin edilip hapse gönderilir. Kral, Ali’nin eşiyle evlenmek için birçok yol dener. En son eşine Ali’nin öldüğüne dair mektup yazarak, ondan umudunu kesmesini söyler. Üç yıl boyunca eşine mektup yazan kadın en sonunda Ali’nin öldüğünü sanarak evlenmeye karar verir. Fakat son mektup Ali’nin eline geçer ve kralın kızının yardımıyla haptisten çıkarak eşine gider, düğün yapılmaktadır. Eşinin sadakatinden emin olduğu anda, herkese kim olduğunu söyleyerek eşini bu evlilikten kurtarır.

Hapse düşen bir kahramanın, haptisten ‘kralın güzel kızı tarafından kurtarılma’ motifi hem Türk hem de Arnavut destanlarında sıkça görülen motiflerdendir.

Türk destanı Köroğlu Destanı’nda bu motifi biraz değişik olarak görürüz: Demircioğlu, aşık kılığına girerek Bolu Beyi’nin sarayına girer ve zindanda yatan Köroğlu’nu beyin kızının yardımıyla kurtarır.

Arnavut destanı Muy ve Halil Destanı’nda; Halil düşman askerleri tarafından zindana atılır, kralın kızı zindandan bir yolunu bulup Halil’i kaçıtır.

Destanlarda işlenen bir diğer müşterek özellik de kahramanların uykularıdır. Onlar yattıkları zaman üç ay, altı ay veya dokuz ay uyurlar. Hiç kimse onları bu derin uykularından kaldıramaz. Düşmanları onlara bu zamanlarda kötülük yapar onları tutsak edip zindana gönderir.

Türk destanlarında bu motif sık sık görülmektedir. Kahramanların destanın bir yerinde o meşhur uykusu gelir ve yatar uyurlar. Uyuduklarında da çok uzun zaman kalkmazlar. Mesela Alıp Manas Destanı’nda: “Ak Kaan’ın ülkesine varan Alıp Manas’ın uyuduğunda altı ay uyanmadığı meşhur uykusu gelir ve yatar uyur, Ak Kaan bütün adamlarını toplar uyumakta olan Alıp Manas, oklarlar, kılıçlarlar, mızraklarlar ancak bu silahların hepsi kırılır, dökülür ve Alıp Manas’a hiçbir şey olmaz o uyanmaz bile, sonunda Ak Kaan emir verir doksan kulaç derinliğinde bir çukur kazıp, uyumakta olan Alıp Manası içine yuvarlayıp atarlar. Alıp Manas dokuz ay sonra uyanır ve etrafına bakar, kol ve ayaklarının dokuz kat demir zincirlerle bağlı olduğunu görür. Atıldığı kuyudan kendi başına kurtulmasına imkan yoktur. O tutsak olmuş ve orada ölüme mahkum edilmiştir.”

Bu motif Arnavut destanı Muj ve Halil’de de vardır. Günlerden bir gün Ali Bayraktari yolda gezerken o meşhur derin uykuya dalar. Düşmanları onu tutsak ederler:

Ishte nise djali, rruges ka shkue;
Nelt ne bjeshke kur ka dale,
Ka ndeshe nji mrize nji krue,
Ka xane vend Alija me pushue,
Uj ne gurra ashte ule e ka pi,
Uji prej borete ne zemer I ka ra,
Gjumi I rande tu gurra e ka ra,
Ne bjeshke kralji tuj gjue ishte kene,
Sa mire Alin e kish’pa,
C’ka qite maxharvet e u ka thane:
-Kqyrni Turkun tu gurra e ka ardhe.
Aspak beh ne nuk ashte tuj na ba.
Ka ardhe koha Turkun robe me a xane’
Ka ardhe koha nusen me I a marre.-
Perpjete bjeshkes maxhart kishin dale,
Kembesh e dueresh Alin fjetun a ki’n lidhe,
Thelle ne burg Alin e ki’n shti,

Oğlan yola çıkmış, yolda ilerlemiş,
Dağların tepesine çıkınca,
Bir meraya varıp bir çeşmeye rastlamış,
Ali karar vermiş dinlenmeye,
Eğilip kaynaktan çıkan sudan içmiş,
Kaynak suyu dokunmuş yüreğine,
Kaynak başında derin uykuya dalmış,
Oysa ki dağda, kral ava çıkmışmış,
İyi insan Ali’yi görmüş,
Macar muhafızlarına seslenmiş:
-Şu Türk’e bakın kayaya gelen,
Hiç bizlere yemin vermiyor, demiş.
Türk’ü esir alma vakti gelmiş,
Gelinini kaçıрма zamanı gelmiş,
Dağ başında dolanan Macarlar

Uyuyan Ali'nin elini ayağını bağlamış
Ali'yi derin zindana atmış.

Türk ve Arnavut kahramanları cesurdurlar, tehlikeyi sezerler. Tehlikeyi sezmelerine rağmen hiçbir zaman ölümden korkmazlar. Çünkü onlar için savaşarak ölmek bir şereftir. Gururları kırılmış ve aşağılanmış olarak yaşamaktansa seve seve savaş meydanlarında canlarını feda ederler.

Her iki destanda da kahraman bazan düşmanın eline esir düşer, zindana atılır. Böyle durumlarda yardım istemekten kaçınmazlar.

Her iki destanda da kahramanların ölümü özel olarak işlenmiştir. Olağanüstü güçleri olan kahramanlar her ne kadar güçlü olsalar bile her iki destan anlatıcıları da bu kahramanların insan olduklarını utunmaz ve bir gün mutlaka onların ölmeleri gerektiğini bilir. Türk destanlarında genellikle kahraman ya ölümsüzdür veya savaş alanında yaralanır ve ölür ama öldükten sonra tekrar dirilir. İşte bu özellik Arnavut destanlarında da işlenmiş. Halk tarafından çok sevilen kahramanlarımız, aslında halkın nazarında ölümsüz olmuşlardır ve halk arasında bu yüzden onların ölümü üzerine çeşitli efsaneler söylenmiştir.

SONUÇ:

Bütün dünya edebiyatlarının başlangıç eserleri olan destanlar, Türk ve Arnavut edebiyatlarının da başlangıç eserleridir.

Türk ve Arnavutlar'ın bu eserleri hakkında bilimsel araştırmalar, aşağı yukarı aynı yüzyılda başlamıştır. Hem Türk hem de Arnavut destan gelenekleriyle ilgili bilimsel araştırmalar son iki yüzyılın incelemeleridir.

Ancak Türk ve Arnavut destanları zaman ve destanların teşekkülü bakımından farklılık göstermektedir. Türk destanları Arnavut destanlarına nazaran daha eski dönemlere aittir.

Bir destanın ortaya çıkması için bütün bir milleti derinden sarsan bir olay ve bu olayın kahramanları olması gerekir. Bu gibi olaylar Türkler arasında çok eski dönemlerde yaşanmıştır.

Arnavut destanlarının en eski örneği ise Osmanlı döneminde son halini almıştır. Ancak ortaçağın ikinci yarısındaki Arnavut tarihi hadiselerini aksettirir. Arnavutların ilk destan örnekleri, kendi topraklarını korumak için VII-VIII yüzyıllarda dalga dalga Balkan yarımadasına yerleşen Slav kabileleriyle, yaptıkları

savaşları konu eder. Ancak Türk destanlarında olduğu gibi Arnavut destanlarında yazılı edebiyata, teşekkül ettikleri tarihten sonra geçmiştir.

Zaman ve teşekkül arasındaki farklılıklara rağmen her iki toplumun da destanları, onların eski dönemlerden kalan en eski verimleri olarak proto Türk ve Arnavutların eski çağlardaki inançlarını, hayata bakış tarzlarını ve kıymet hükümlerini ihtiva etmektedirler.

Türk ve Arnavutların bu en eski verimlerinde güç, kuvvet ve savaşçılık yanında verdiği sözde durma, namus, acizlere ve mağluplara hoşgörü ile yaklaşma, yardımcı olma gibi özellikler destanların dile getirilen ortak değer ve kabulleridir.

Türk ve Arnavut destan geleneğinde sunulan örnek kahraman tipleri “alperen tipleri”dir.

Destanlarda sunulan kahramanlar olağanüstü kuvvetleri ve müthiş güçleriyle orduları alt eder, canavar ve devlerle savaşır ve onları yenilgiye uğratırlar. Bu husus hem Türk hem de Arnavut destanlarında baş kahramanların temel özellikleridir.

Onlar cesurdurlar ancak tehlikeyi anlarlar. Tehlikeyi bilmelerine rağmen hiçbir zaman ölümden korkmazlar. Çünkü onlar için savaşarak ölmek bir şereftir. Aşağılanarak yaşamaktansa seve seve savaş meydanlarında canlarını feda ederler.

Her iki destanda da kahraman bazan düşmanın eline esir düşer, zindana atılır. Bu gibi durumlarda tehlikenin farkında olduğu zaman yardım istemekten kaçınmazlar.

Kahramanlar fiziki ve kişisel benzerliklerin yanısıra onların destanlardaki son sahneleri de birbirine benzer. Destan icracıları, halk nazarında ölümsüz olarak kabul edilen destan kahramanlarının mutlaka bir gün ölmesi gerektiğini bilir. Bu yüzden onların ölümleri de destanlarda özel olarak işlenmiştir. Bu son bölümlerde Türk ve Arnavut destanlarında iki benzer motifi işlendiğini görmekteyiz. Kahramanlar ya ölümsüzdür yada öldükten sonra tekrar tekrar dirilirlir.

KAYNAKLAR

Buda, Aleks. 1986. "Eposi Dhe Historia Jone", Tirana " **QFSH**", s. 46-56.

Çobanoğlu, Özkul.1996."Lord Raglan'ın Batı Halk Kahraman Kalıbı Açısından Oğuz Kağanve Er Töştük Destan Kahramanlarına Bir Bakış." **Folkloristik: Prof. Dr. Umay Günay Armağanı** (ed. Ö. Çobanoğlu ve M. Özarslan) Ankara: Feryal Matbaacılık, s. 202-209.

Çobanoğlu, Özkul.1998b."Âşık Tarzı Şiir Geleneği ve Boşnak Âşık (Gusları) Tarzı Şiir Geleneği Arasında Ortaklıklar Üzerine Tespitler." **Millî Folklor**, C. 5, S.39, s. 8-24.

Çobanoğlu, Özkul.(2003).**Türk Dünyası Epik Destan Geleneği**. Ankara: Akçağ Yayınları

Demiraj, Shaban. 1986. "Elemente Gjuhsore Arkaike ne Kenget Kreshnikeve" "**QFSH**" Tirana,

Dojaka, Abaz. 1987. "Marredheniet Martosore Ne Epiken Legjendare" "**QFSH**" **III**. Tirana, s. 260-267.

Gergjaliu, Mustafa. 1986. "Tipi I Rapsodit Te Kengeve Kreshnike" Tirana "**QFSH**" s. 290-304

Gjergji, Andromaçi 1986. "Etnosi Yne ne Epiken HEroike Legjendare", Tirana, "**QFSH**", s. 103-120.

Haxhihasani, Qemal. 1966 "**Epika Legjendare, cikli I kreshnikeve**" Tirana

Haxhihasani, Qemal. 1983 "**Epika Legjendare II,**" Tirana

Haxhihasani, Qemal. 1986. "Veshtrim Kritik I Disa Koncepteve Antishkencore Rreth Epikes sone Heroike Legjendare", "**QFSH**" s. 56-76

Historia e Letersise Shqiptare, Pristine: Rilindja Yayinlari

Kaplan, Mehmet.1979. **Oğuz Kağan Destanı: Edebî Bir Tahlil**. İstanbul: Dergâh Yayınları.

Kaplan, Mehmet.1985. **Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar: Tip Tahlilleri**. İstanbul: Dergâh Yayınları.

Lamerc, M. 1958. " Epika Popullore e Shqiptareve- cikli i Mujit Dhe Halilit" Arnavutça terc. AIKP (Maximillian Lambertz " Die Volksepik der Albaner", Leipzig, East Germany

Lord, Albert.1995. (Çev. M. Ekici) “Orta-Asya ve Balkan Destanları Arasındaki İlişkiler.” Nevruz: Uluslararası Bilgi Şöleni Bildirileri (Haz. S.K. Tural) Ankara: AKM Yayınları, s.273-308

Luka, Kole. 1986. “Epet Shqiptare Dhe Frenge ne Rrafsh Krahasimor”, “QFSH” II. Tirana; s. 407-432.

Malo, Foto. 1986. “Veshtrim Krahasuese Mbi Epiken heroike Shqiptqre Dhe Poemat Homerike”, “QFSH” II. Tirana, s. 449-447

Mehmeti, Enver. 1996. “Studime ne Fushen E Letersise Gojore”, Tetova

Milman, Parry. 1953. “Srpskohrvatse Junacke Pesme”, Srpska Akademija Nauka I Harvard University Press (SAD), Belgrad ve Kemriddz.

Palaj, At Bernardin ve Kurti, At Donaj. ”Eposi I Kreshnikve Dhe Legjenda”, Visaret e Kombit II Cilt, Tirana:Plejad Yayınları

Skendi, Stavro.(1954), “Albnaian And South Slavic Oral Epic Poetry” Tirana: IDK Yayınları.

Songs of the Frontier Warriors; (Kenge Kreshnikesh/Cengaver Destanlari), Arnavutçadan çeviren: Robert Elsie, Janice Mathie-Heck , Bolchazy - Carducci Publishers yayın evi, 2004.